

SKATĪJUMS UZ APGAISMĪBAS, VĒSTURISKU RETROSPEKCIJU UN REALITĀTES PĒTĪŠANAS LAIKMETU LATVIJAS MĀKSLĀ

LATVIJAS
MĀKSLAS
VĒSTURE
III / 1
1780-1890

LATVIJAS
MĀKSLAS
VĒSTURE
III / 2
1780-1890

Latvijas mākslas vēsture. III sēj. 1780–1890 (2 grāmatās).

Sast. un zin. red. E. Kļaviņš, tekstu aut. E. Kļaviņš, E. Grosmane, V. Villerušs, I. Lancmanis, I. Sirica, K. Ābele, D. Lāce un S. Grosa. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures atbalsta fonds, 2019. 1. grām. 424 lpp., 627 att.; 2. grām. 392 lpp. 537 att.

ART HISTORY
OF
LATVIA
III / 1
1780-1890

ART HISTORY
OF
LATVIA
III / 2
1780-1890

Art History of Latvia. Vol. III. 1780–1890 (in two books).

Ed. by E. Kļaviņš, with contributions by E. Kļaviņš, E. Grosmane, V. Villerušs, I. Lancmanis, I. Sirica, K. Ābele, D. Lāce, and S. Grosa, transl. by S. Peļše. Rīga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Art; Art History Research Support Foundation, 2019. Book 1, 424 pp., 627 ill.; Book 2, 392 pp. 537 ill.

Latvijas Mākslas akadēmijas (LMA) Mākslas vēstures institūts 2019. gada pavasarī prezentēja jau trešo no iecerētajiem septiņiem vispārējās Latvijas mākslas vēstures sējumiem, kuru sagatavošana uzsākta 2012.–2013. gada mijā. Šāda apjomīga akadēmiskas mākslas vēstures pārskata

nepieciešamību izdevuma sastādītājs, LMA Mākslas vēstures institūta direktors un LMA Mākslas zinātnes nodaļas profesors *Dr. habil. art.* Eduards Kļaviņš 2014. gada novembrī intervijā žurnālam “lr” pamatoja sekojoši: “lr sakrājies ļoti daudz publikāciju par Latvijas mākslas vēsturi, bet nav izvērsta,

akadēmiski pamatota kopskata. Bija sajūta, ka laiks nobriedis kam tādām. Ir izkristalizējušies secinājumi par periodiem, mākslas paveidiem.”¹ Šim apgalvojumam var pilnībā piekrist un priecāties, ka uzsāktais darbs pakāpeniski tiek nodots lasītāju lietošanai un vērtējumam. Tā 2014. gadā dienasgaismu ieraudzīja ceturtais sējums “Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915”, kam 2016. gadā sekoja piektais sējums “Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods. 1915–1940”.

2019. gadā iznākušais trešais sējums aptver laika posmu no 1780. līdz 1890. gadam, un materiālu izrādījies tik daudz, ka atbilstoši kultūrvēsturiskajam kontekstam un mākslas attīstības gaitai tas sadalīts divās grāmatās. Pirmajā raksturots klasicisma un romantisma periods (1780–1840), iekļaujot tajā arī biedermeiera stila piemērus, savukārt otrajā grāmatā skatīts reālisma un historisma periods (1840–1890). Sējumu ievada tā sastādītāja un zinātniskā redaktora E. Kļaviņa priekšvārds un historiogrāfijas apskats, un katrā grāmatā iekļautā perioda vēsturiskā fona īss raksturojums. Seko vairāku pieaicināto autoru attiecīgā perioda mākslas dzīves, tēlotājas mākslas, grāmatu mākslas, arhitektūras, lietišķās mākslas un tautas mākslas raksturojums, ko noslēdz attēlu saraksts, personu rādītājs, vietu un to objektu rādītājs, saīsinājumi un otrās grāmatas beigās arī bibliogrāfija, pateicības un sastādītāja pēcvārds. Trešā sējuma galveno uzdevumu sastādītājs ir formulējis plašās historiogrāfijas izvērtējuma pēdējā rindkopā, un tas būtu — “paplašināt skatījumu uz šo interesanto apgaismības, vēsturisku retrospekciju un realitātes pētīšanas laikmetu vizuālajā mākslā Latvijā” (pirmās grāmatas 37. lpp.).

No mākslas studentu un citu interesentu līdz šim izmantotajiem vispārējās Latvijas mākslas vēstures izdevumiem², kas sagatavoti un izdoti pat pirms vairākām desmitgadēm, to atšķir daudz plašākais apjoms, jaunāko pētījumu rezultātu iekļaušana saturā, līdzši-

nējā literatūrā nostiprinājušās nelīdzsvarotības attiecībā uz Latvijas teritorijā strādājušo citu tautību (pamatā vācbaltiešu) māksliniecisko darbību izlīdzināšana un angļu valodas paralēlizdevuma izdošana. Tajā iekļauts arī latviešu etnogrāfiskais mantojums jeb tautas māksla akadēmiskajā vispārējā mākslas vēstures kontekstā un izcelta grāmatu māksla ārpus grafikas apskata. Domājams, ka šo izvēli būtiski sekmēja konkrēto jomu pētnieku esamība mākslas vēstures speciālistu aprindās.

Grāmatu mākslu, ilustratoru darbu un grāmatniecības nozares attīstību abās trešā sējuma daļās (un arī citos jau izdotajos sējumos) izvērtē raksturojis LMA Grafikas nodaļas profesors *Dr. h. c.* Valdis Villerušs, bet tautas celtniecību, nozīmīgākos amatniecības veidus un raksturīgākos dekorēšanas paņēmienus koncentrēti aprakstījusi LMA Mākslas zinātnes nodaļas docente *Dr. art.* Inese Sirica. Arī citas trešā sējuma nodaļas sagatavojuši atzīti mākslas vēsturnieki, bet pats sastādītājs E. Kļaviņš abās grāmatās raksturojis glezniecības, grafikas un tēlniecības attīstību, blakus profesionālajiem māksliniekiem pārskatā iekļaujot arī pamanāmāko amatniecisko un naivo mākslinieku veikumu. Bez jau minētajiem autoriem trešā sējuma pirmajā grāmatā 18. gadsimta nogales un 19. gadsimta pirmās puses mākslas dzīvi un tās kultūrvēsturisko kontekstu iezīmējusi LMA Mākslas vēstures institūta vadošā pētniece *Dr. art.* Elita Grosmane, Latvijas muzeju kolekcijās saglabātās attiecīgā perioda mēbeles un citus sudrabā, alvā, stiklā un keramikā izgatavotos lietišķi dekoratīvās mākslas priekšmetus raksturojis bijušais Rundāles pils muzeja ilggadējais direktors *Dr. h. c.* Imants Lancmanis, kas šim sējumam sarakstījis arī nodaļu par klasicisma arhitektūru, īpaši iedziļinoties 18. gadsimta nogales un 19. gadsimta pirmās puses Vidzemes un Kurzemes muižu mantojumā un iepazīstinot arī ar attiecīgā perioda baznīcu un pilsētu arhitektūru. 19. gadsimta vidus un otrās puses mākslas kolekciju veidošanas un izstāžu rīkošanas

praksi, mākslas tirgu, mākslas tekstu rašanos un mākslinieciskās izglītības iespējas sējuma otrajā grāmatā izvērsti raksturojusi LMA Mākslas vēstures institūta vadošā pētniece *Dr. art.* Kristiāna Ābele, ar historisma arhitektūru, šī perioda būvniecības pārvaldi, arhitektu izglītību un citiem praktiskajiem nozares jautājumiem iepazīstinājusi LMA Mākslas vēstures institūta vadošā pētniece *Dr. art.* Daina Lāce, bet lietišķās mākslas un dizaina sākumus ne tikai tādās tradicionālās jomās kā koka, stikla, keramikas un tekstila izstrādājumi, bet arī metālrūpniecībā un transporta līdzekļu dizainā raksturojusi LMA Mākslas zinātnes nodaļas vadītāja, profesore *Dr. art.* Silvija Grosa.

Kā sējuma priekšvārdā norādījis E. Kļaviņš, izdevuma veidošanā pieaicinātie autori "savas teksta daļas suverēni veidojuši, analizējot literatūru un pētot vizuālos rakstītos pirmavotus" (10. lpp.). Paļaušanās uz katras atsevišķās nodaļas autoru un vienotas nodaļu iekšējās struktūras nenoteikšanai ir gan savji pozitīvie, gan ne tik veiksmīgie aspekti. Šādu priekšrakstu neesamība ļauj katram no zinošajiem un pieredzējušajiem autoriem savu nodaļu strukturēt atbilstoši konkrētā perioda un mākslas jomas attīstībai, līdzšinējo pētījumu rezultātiem vai to iztrūkumam un priekšstatiem par attiecīgajā periodā konkrētajā jomā nozīmīgākajiem notikumiem, māksliniekiem, mākslas darbiem un citiem aspektiem. Šāda brīvība ļāvusi, piemēram, Imantam Lancmanim blakus muižu ēku arhitektūrai izcelt arī to parkus, mazās arhitektūras formas un memoriālās būves (pirmās grāmatas 206.–208., 223.–224., 270.–284., 305. lpp.), bet K. Ābelei pakavēties gan pie 19. gadsimta vidus un otrās puses līdz šim aizmirstajām, bet aktīvajām mākslas dzīvē iesaistītajām sievietēm (stāsts par kolekcionāri Cecīliju fon Anrepu-Elmptu — otrās grāmatas 35.–36. lpp.; par publicisti un sievieti tiesību aktivisti Rozāliju Šēnflisu — otrās grāmatas 61. lpp.), gan šī perioda altārgleznu pasūtījumiem un cenām (otrās grāmatas

49.–53. lpp.), kas Latvijas mākslas vēsturē ir maz pētītas tēmas.

Tomēr vienotu prasību neesamība nodaļu struktūrā var arī apgrūtināt lasītāja darbu ar izdevumu. Piemēram, lielākā daļa autoru savas nodaļas iesāk ar kodolīgāku vai izvērstāku ievadu, kurā iepazīstina ar kontekstu, sniedz vispārinošu savas nozares attiecīgā perioda pārskatu un/vai iezīmē kādus nozīmīgākos aspektus, retākos gadījumos arī nodaļas nobeigumā sniedzot īsu rezumējumu, kas lasītājam ļoti palīdz orientēties aprakstītajā materiālā. Izņēmums ir I. Lancmaņa ļoti garā nodaļa par klasicisma perioda arhitektūru (otrās grāmatas 159.–331. lpp.), kurai nav nekāda kopīga paskaidrojoša ievada vai rezumējoša nobeiguma. Tāpēc secinājumi un vispārinājumi jāizdara pašam, un ne tik rūpīgam lasītājam var rasties jautājumi, piemēram, par to, kas tad ir Latgales muižu arhitektūras ļoti īsajā raksturojumā minētais "kopīgais baltiskais tips", kam atbilst Adamovas muižas kungu koka māja (otrās grāmatas 327. lpp.), vai arī, kā saprast apgalvojumu par "Latgalei raksturīgo tieksmi uz dienvidnieciskiem, itāliskiem prototipiem" (otrās grāmatas 327. lpp.), ja tekstā pirms tam šādi piemēri nav minēti.

Domājams, ka pēdējo jautājumu ļautu saprast raksti no Latvijas mākslas vēstures otrā sējuma, kas gan vēl nav sagatavots un publicēts. Tāpēc jājautā, vai izvēle sējumus publicēt jauktā, nevis hronoloģiskā secībā ir tā pareizākā, lai gan zināms, ka pirmie publicētie sējumi par labāk izpētītiem Latvijas mākslas vēstures posmiem un izvēle par labu hronoloģiskai sējumu izdošanai, iespējams, varētu kopumā aizkavēt visu procesu. Tomēr šāda jaukta izdošanas kārtība noteikti apgrūtināta rakstu autoru darbu, jo nav iespējams atsaukties uz iepriekšējos sējumos rakstīto, bet pašam jāsniedz ieskats arī pirms attiecīgā perioda notikušajos nozīmīgākajos jautājumos.

Pieminētais Latgales muižu arhitektūras ļoti īsais raksturojums šajā izdevumā nav izņēmums, jo, izlasot abas grāmatas, rodas

sajūta, ka Latgales reģiona māksla kopumā ir pārāk maz raksturota, dažās nodaļās šķietami pat gandrīz ignorēta. Piemēram, E. Kļaviņa sagatavotajā klasicisma un romantisma perioda tēlotājas mākslas aprakstā (pirmās grāmatas 79.–135. lpp.) Latgales māksliniekiem veltīta tikai viena neliela rindkopa 125. lappusē, noslēdzot apakšnodaļu par bīdermeiera stila iezīmju kāpinājumu, un 96. lappusē pieminētas divas Latgales baznīcu altārgleztnas, nezināmā mākslinieka gleznotajai kompozīcijai “Kristus pie krusta” (19. gadsimta sākums) no Lašu luterāņu baznīcas paliekot vienīgajam šajā nodaļā reproducētajam mākslas darbam no Latgales, lai gan kopumā nodaļas 57 lappusēs pavisam ir iekļauti 86 mākslas darbu attēli, daži no tiem arī lielos pilnas lappuses izmēros. Tomēr, iepazīstot Latgales reģiona mākslas pētnieku Rūtas Kaminskas un Pētera Zeiles publikācijās³, ir iespējams atrast arī atsevišķus interesantus 18. gadsimta nogalē vai 19. gadsimta pirmajās demitgadēs tapušus mākslas darbus, kas organiski iekļautos apakšnodaļā ar nosaukumu “Amatnieki, naivisti, topogrāfi un dekoratori”, piemēram, četri siluetgriezumu sieviešu figūru gleznojumi ar tikumu alegorijām 19. gadsimta sākuma tērpos, kas minēti R. Kaminskas pētījumā par 18. gadsimta glezniecību Latgalē un ikvienam apskatāmi Rundāles pils muzeja dekoratīvās mākslas ekspozīcijā “No gotikas līdz jūgendstilam”.

Plaši Latgales reģiona mākslas vērtības kopējā kontekstā atspoguļotas I. Siricas abās grāmatās iekļautajās nodaļās par tautas mākslu, veltot pat īpašu apakšnodaļu krucifiksu griezumjiem un sakrālajai tautas mākslai, kur lielākā daļa piemēru ir tieši no Latgales (otrās grāmatas 346.–348. lpp.). Savukārt V. Villerušs savās nodaļās par grāmatu mākslu precīzi izskaidro arī grāmatniecības stāvokli Latgalē un latīņu drukas aizlieguma (1865–1904) sekas reģionā, tomēr atrodot un raksturojot piemērus ar izdevumiem arī latgaliešu valodā (otrās grāmatas 155., 159., 167.–169. lpp.).

Latgales mākslas nepietiekamās reprezentācijas jautājums patiesībā atklāj kādu nopietnu Latvijas mākslas vēstures izpētes problēmu, proti, mums ir ļoti maz pētnieku, kas specializētos vai paralēli citām tēmām vismaz dažkārt pievērstos senākā posma Latgales mākslai. Vēsturisko apstākļu dēļ šis reģions attīstījās atšķirīgi no Vidzemes, Kurzemes un Zemgales, kur mākslas dzīve bija savstarpēji saistīta un mākslinieki plašāk mijiedarbojās, īpaši pēc Kurzemes hercogistes likvidācijas, kad Kurzemes, Vidzemes (ar latviešu un igauņu apdzīvotajām teritorijām) un Igaunijas provincēs attīstījās kopīga kultūras telpa ar vācbaltiešu dominanti. Savukārt Latgales kultūra un māksla ilgāku laika periodu bija saistīta ar Lietuvas un Polijas ietekmi, kuras pilnvērtīgai izpētei mūsu pētniekiem būtu jāapgūst poļu un pat latīņu valoda, lai lasītu oriģinālos avotus un iepazītos ar citu zinātnieku publikācijām. Tā ka šī perioda Latvijas māksla nav vienlīdz plaši izpētīta visos virzienos, Latvijas mākslas vēstures trešā sējuma abās grāmatās iekļautas gan nodaļas, kas balstītas uz to autoru oriģināliem pētījumiem, gan nodaļas, kuru autori ierobežotā laika un darba apjoma dēļ nav savu nodaļu tēmas speciāli pētījuši, bet centušies tekstā apvienot savu un citu pētnieku līdz šim izpētīto. Šajā recenzijā skatītajā izdevumā tas viss arī atspoguļojas un atsevišķas tēmas, piemēram, tēlotāja un lietišķā māksla Latgalē paliek tikai iezīmētas, bet ne izvērsti izklāstītas, atstājot plašu darba lauku mākslas vēsturniekiem.

Kā jau visos izdevumos, arī Latvijas mākslas vēstures trešajā sējumā sastopamas strīdīgas vietas un ieviesušās atsevišķas neprecizitātes. Piemēram, jājautā, kāpēc 19. gadsimta vidū un otrajā pusē Latvijas arhitektūras objektos ievietotās, pēc ārvalstu mākslinieku metiem ārvalstu meistarību darinātās vitrāžas iekļautas tēlotājas mākslas (otrās grāmatas 140.–142. lpp.), nevis lietišķās mākslas nodaļā? Savukārt teksta atsaucē, uzskaitot galvenos informācijas

avotus par Jāņa Staņislava Rozes biogrāfiju (otrās grāmatas 105. lpp.), trūkst jaunākā izdevuma par mākslinieku — Aivara Leiša 2012. gadā izdotās grāmatas⁴. Savukārt lieka šķiet, piemēram, Johana Gotfrīda Šefnera iespiedtehnikā darinātā grāmatizdevēja Johana Frīdriha Stefenhāgena portreta reproducēšana divas reizes (pirmās grāmatas 105. un 153. lpp.), īpaši tāpēc, ka atsevišķās vietās un par atsevišķām tēmām attēlu varētu būt vairāk.

Kopumā sējuma abās grāmatās iekļauto attēlu klāsts ir bagātīgs, daudzveidīgs un labi papildina autoru tekstus. Izdevuma lasīšanu dažviet apgrūtina attēlu izvietojums, kas bieži nav blakus pieminējumam tekstā, bet atrodams pāris lappuses iepriekš vai retos gadījumos arī uz priekšu. Atsevišķos gadījumos tekstā minēti mākslas darbi, kas reproducēti citā nodaļā, bet nav norādes, kur tie apskatāmi, piemēram, pirmās grāmatas 163. lappusē minēts Aleksandra Vilhelma Heitmaņa gleznējums uz Rīgas pilsētas bibliotēkas zāles (tagad Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja Kolonnu zāle) sienas, kas no attāluma redzams telpas fotogrāfijā tajā pašā lappusē, bet tuvplānā reproducēts 103. lappusē, uz ko nav norādes.

Dažviet izdevumā atrodami arī redakcionāli misēkļi, piemēram, sajauktas vairākas atsauces (pirmās grāmatas 37. lpp.) un viena autora sagatavotajā nodaļā divas reizes dota mēbeļgaldnieka Karla Ludolfa vārda oriģinālrakstība un dzīves dati (otrās grāmatas 296., 313. lpp.). Tomēr kopumā redaktora un korektora darbs jāuzslavē kā ļoti labs.

Neskatoties uz šajā recenzijā minētajiem aizrādījumiem, Latvijas mākslas vēstures trešais sējums ir ļoti vērtīgs un rūpīgi gatavots izdevums, kurā iekļautie pētījumi un reprodukcijās apskatāmie arhitektūras objekti un mākslas darbi dod nozīmīgu pienesumu izpratnē par mākslas attīstību Latvijas teritorijā 18. gadsimta nogalē un 19. gadsimtā un ievērojami paplašina jebkura lasītāja skatījumu uz “šo interesanto apgaismības,

vēsturisku retrospekciju un realitātes pētīšanas laikmetu vizuālajā mākslā Latvijā”. Īpaši nozīmīgs ir izdevuma redakcijas lēmums visiem šīs akadēmiskās vispārējās Latvijas mākslas vēstures sējumiem sagatavot paralēlizdevumus angļu valodā, kas ne tikai ļauj plaši popularizēt Latvijas mākslu ārvalstīs, bet arī vedina cerēt, ka citzemju pētnieki savos darbos iekļautu mūsu izdevumos atrastās mākslas vērtības.

Noslēgumā jāatzīmē, ka trešā sējuma redaktore ir K. Ābele, māksliniece — Ieva Vīriņa, korektore — Karīna Horsta, projekta administratore — Daina Lāce, angļu valodas paralēlizdevuma tulkotāja — Stella Pelše, redaktore un korektore — Ivetta Boiko. Izdevuma zinātniskie recenzenti ir *Dr. art.* Aija Brasliņa no Latvijas Nacionālā mākslas muzeja, *Dr. hum. m.* Jolīta Mulevičūte no Lietuvas Kultūras pētniecības institūta un *Dr. arch.* Jānis Zilgalvis no Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes. Sējums sagatavots ar Valsts kultūrkapitāla fonda un Zuzānu ģimenes atbalstu un iespiests Jelgavas tipogrāfijā.

Publiski izskanējis, ka nākamais gaidāms pirmais sējums par mākslu Latvijas teritorijā no neolīta līdz viduslaikiem un arī tā sagatavošanā blakus LMA Mākslas vēstures institūta līdzstrādniekiem pieaicināti vēl citi pētnieki, kuru profesionālā interese saistāma ar apskatāmo laika periodu Latvijas mākslā un kultūrā. Ar nepacietību gaidām!

Dr. art. Baiba Vanaga
Rundāles pils muzeja Mākslas
pētniecības nodaļas vadītāja

Piezīmes

- ¹ Raudseps P. Izrāviena laiks: [intervija ar mākslas vēsturnieku Eduardu Kļaviņu]. *Ir.* 2014. g. 20. nov.
- ² Sk., piem.: Siliņš J. *Latvijas māksla 1800–1914*, I–II sēj. Stokholma: Daugava, 1979–1980; *Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940*. Atb. red. S. Cielava, zin.

vad. R. Lāce. Rīga: Zinātne, 1986; *Latvijas mākslas vēsture*. Aut. A. Brasliņa, L. Bremša, D. Bruģis, S. Peļše, I. Pujāte. Rīga: Pētergailis, [2004] u.c.

³ Sk., piem.: Kaminska R. *18. gadsimta glezniecība Latgalē*. Rīga: Zinātne, 1994; Kaminska R. *Romantisma laikmeta portreti*

Latgalē. Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā. Sast. E. Grosmane. Rīga: AGB, 1998; Zeile P. *Latgales kultūras vēsture*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2006 u.c.

⁴ Leitis A. *Leģendas hipotēze: Jānis Staņislavs Roze*. Rīga: Neputns, 2012.